

1942. AASTAST PEALE

1942. aasta 7. novembri hommikul lehvis Kiviõli tuhamäe tipus punalipp. Kohalikud fašistid sattusid paanikasse. Kiviõli töörahvale andis aga see, revolutsioonilise vabadusvõitluse sümbol, juurde uut lootust ja vastupidavust. See näitas, et võitlus vabaduse eest kestab, et kusagil läheduses tegutsevad kartmatud nõukogude patrioodid...

Kiviõli ümbruses, Viru-Nigula ja Aseri kandis tegutses juba 1942. aasta augustikuu lõpust peale Aleksander Suitsu partisaanigrupp. Töötanud enne sõda Kiviõlisis kaevurina, tundis Aleksander Suits suurepäraselt sealset olukorda, ümbrust ja, mis kõige tähtsam, sealseid inimesi. Samast lähedalt oli pärit ka salka kuuluv Ölme Lutsik (Mäitse). 1942. aasta 1. septembri varahommikul alustasid need kaks Muraka raba ääres asuvast Taruma külast teed põhja poole. Teised grupi liikmed jäid ootama raba serva metsa.

Liiguti ettevaatlikult. Ölme Lutsik sammus teed mööda, Aleksander Suits, kellel olid kaasas topograafilised kaardid ja rely, liikus temaga paralleelselt metsas. Peagi jõuti vanameheni, kes kündis tee ääres kesa. Ölme alustas juttu. Oli vaja ju välja uurida, kas tee Kiviõlisse on vaba. Jutt sobis hästi. Kui vanamees kuulis, et Ölme on Kiviõli vabrikust, seadis ta kohe jutusuuna eelseisva rehepeksu peale. Rehi tahab peksta, aga masinaõli pole piiskagi. Ehk saaks kuidagi vabrikust hankida? Ölme mõtles veidi ja vastas:

«Eks muidu saaks kaubalegi, aga ei pääse ju õlivaadiga läbi, küllap sakslased teed hoolega silmas peavad.»

«Ei siin teel üle Aidu-Liiva Kiviõli poole ole ühtegi fritsu liikumas!»

Seda oligi vaja teada. Ölme lubas lahkelt teha, mis võimalik, ja asus kiiresti teele.

Õhtuks jõuti Küttejõu lähedale. Seal, metsaserval, oodati, kuni pimenes. Esimesena kavatseti üles otsida Aamerite talu Erra-Liival. Seal oli Aleksander Suits enne sõda elanud ja tundis

A. LOKOTAR

peremeest Adolf Aamerit kui tublit ja ausat tööinimest. Aamerite talu asus männimetsa serval. Ööhämaruses astuti taluõue. Kõik oli vaikne. Polnud märgata, kas majas on inimesi või kes seal elab. Et Suitsu ümbruskonnas tunti, koputas uksele Ölme. Läks hulk aega, enne kui avati. Majaperemees, kes oli just vangimajast pääsenud, kartis ega andnud end alguses üldse näole. Kui aga selgus, kes väljas ootab, oli kohtumisrõõm suur. Kui partisanid hommikupoole ööd lahkusid, oli selge, et Aameritest saavad nad endale tublid abimehed. Siitpeale kuuldi Aamerite talus mitmelgi ööl kergelt koputust uksele ja lauset: «Palun, tulge appi, koorem läks ümber.»

Selle peale avati ja räägiti jälle kuuldust-nähtust Kiviõli kandis.

Järgmisena otsustati tutvuda olukorraga Viru-Nigula ümbruses, Ölme Lutsiku kodukandis. Olles käinud korra Tarumal ja andnud siit raadio teel juba saadud teated edasi, võeti ette teekond Viru-Nigula kanti.

Mahu vallas Toomiku külas asus väike Lokotari talu. Seal elasid Ölme Lutsiku õde Aino ja ta mees Nigulas koos kolme tütrega. Tüdrukutest vanem, Leida, käis Rakvere Naiskutsekoolis, noorim, 5-aastane Evi mängis kodus. Nigulas oli kogu ümbruskonnas tuntud hea rätsepmeistrina, kes just selle tööga teenis oma

N. LOKOTAR

perele peamist ülalpidamist. Haige jaig takistas teda 1941. aastal astumas! Punaarmeele. Näüd, kui ühel septembriõöl ilmus uksele taha naiseõde Ölme, sai Lokotarile selgeks, et ka tema võib veel võitlejate ridadesse astuda. Ja Lokotari talu muutus partisanide peamiseks tugipunktiks. Siit saadi teateid elukorra kohta Viru-Nigula kandis, perenaine hoolitses toidu eest, talu laudalaka põhuvirna nuristati talveks alalune ja sinna saati üles raadiosaatja.

Kuni külmade tulekuni varjati end aga Toomiku külla all soos asuval Rebasesaarel.

Soo serval, puukännu all, asus väike plekk-karp. See oli Rebase saare elanike ja Lokotaride vahelise kirjavahetuse postkast. Sinna pani Nigulas ümbruskonnas kogutud teated. Sinna tõid partisanid omalt poolt küsimusi, mis vajasisid selgumist. Nii oldi pidevalt kursis elanikkonna meelcoluga ja sündmustega.

Staabist saadi pidevalt uusi ülesandeid.

Andmeid kogumas läis kõige enam komandör Aleksander Suits, kellel kujunes peagi Kiviõlis terve usaldusväärsete sõprade ring. Tema koos oma abilistega toimetaski 1942. aasta 7. novembri õöl tuhamäe tippu Aino ja Nigulas Lokotaride valmistatud punalipu Suitsu käsi oli mängus ka vangide vabastamisel Kiviõli vangilaagrist ja nende edasisaatmisel.

Ülesandeid täitmas käisid ka teised grupi liikmed. Ööpäevade

kaupa lamati raudtee või maantee kraavis ja pandi kirja möödivate rongide, vagunite, autode arvu, püüti välja selgitada, mida, kuhu ja kui palju veetakse.

Kõigest sellest saadeti Rebasesaarelt peaaegu iga päev teateid Nõukogude tagalasse, partisanide staapi. Ainuüksi esimese kolme kuu jooksul läks sinna 63 radiogrammi.

Talvel lõppes raadiotoide. Staabist oodati pakki. Juba varemalt oli kokku lepitud koordinaatide suhtes. Pikki öid valvati Rebasesaare lähedal soos, kus märguandeks süüdati neli ruudukujuliselt paiknevad tuld. Ilmad läksid järsult halvaks. Tuiskas. Staabist teatati: halva ilma tõttu lennuk ei startinud. Oodati soodsamat ilma.

Tuisk aga ei lakanud. Partisanide saatejaam vaikis. Lõpuks kuuldi soo poolt lennukimürinat. See lähenes idast ja kaugenes taas samas suunas. Langevarju laskumist partisanid ei näinud. Küll oli seda märganud aga Kabala vahipost. Ja juba mõne tunni pärast sõitsid fašistid soosse haarangule.

Sellest sai Nigulas Lokotar päris juhuslikult teada. Tema kui tuntud rätsep õmbles kasukat ühele kohalikule «omakaitse» tegelasele. Parajasti sel päeval tehti kasuka proovi. «Omakaitsemees» kiirustas kogu aeg rätsepat ja teatas, et peab kiire ülesande täitmisele ruttama: soosse olla langevari alla tulnud. Nüüd oli selge, et partisanidele oli saadetud pakk. Ka see sai aga selgeks, et pakki pole võimalik kätte saada.

Peagi kamandati kohalikke elanikke küüti. Et saada täpsemaid teateid paki kohta, ruttas oma hobusega sinna ka Aino Lokotar. Kui ta kogumiskohta Metsamäitsele jõudis, pakkus taluõu järgmist pilti: seal lamas lumel ümmargune rull. Osa sellest oli lahti harutatud ja fašistid kiskusid sealt üksteise järel välja küll pekitükke, konserve ja muud. Seejärel tõsteti pakk Lokotari reele ja killavoor hakkas liikuma Viru-Nigula suunas. Ees sõitsid ühel reel ohvitserid, keskmisel asus pakk ja viimasel istusid sõdurid. Viru-Nigula «omakaitse» staabis läks paki pärast lausa riid lahti, igaüks tahtis endale midagi haarata. Nagu Aino Lokotar hiljem kodustele jutustas, olla üht roosat kampsunit nii kaua mitme mehe poolt kistud, kuni see tükkideks tõmmati.

Pakk jäigi partisanidel saamata. Selle kadumaminekust ei saadud isegi teadet staapi edasi anda. Tuli hakata otsima muid võimalusi raadiopatareide hankimiseks.

Peagi uuris Nigulas Lokotar välja, et Kalvis asuvalt kordonilt on peki vastu võimalik patareisid vahetada. Lokotari peres tapeti siga ja suurte pekikantsakatega reel asus Nigulas teele Kalvi poole. Seal elas tal tuttav mees Aleksander Lango, kes teadis ja tundis kohapealset olukorda. Aleksander Lango vahendusel oli peagi raadiotoide olemas.

Olukord oli aga pärast paki avastamist fašistide poolt muutu-

Lokotaride elamu, kus varjasid end partisanid

nud hoopis komplitseeritumaks. Haisteti partisanide olemasolu. Sagedasemaks muutusid haarangud.

24. veebruaril 1943 pandi Lokotari talus toime ulatuslik läbiotsimine. Keskhommikul piirati talu sisse. Kodus viibisid parajasti Nigulas koos kõige väiksema tütreaga. Perenaine oli just sõitnud Rakveresse. Kogu päeva tuhniti ruumides, püssitääkidega torgiti kapi- ja kirstualustesse, ükshaaval kopiti läbi isegi keldrikivid.

Partisanid olid samal ajal laudalaka põhuvirnas. Neil polnud aimuga haarangust. Järsku kuulsid nad kolme tugevat koputust laudalae pihta. Mis see tähendab? Tavaliselt koputas pererahvas, kui kutsus sööma, või kui oli vaja edasi anda mingit teadet, kaks korda. Seejärel oli kõik endiselt vaikne. Ja taas kolm koputust. Partisanid lamasid liikumatult. Nii möödus tükk aega. Viimaks kostis alt laudast müra ja Nigulas Lokotari vali hääli hüüdis:

«Proovi, kas püss ka orikat võtab! Mis «omakaitsemees» sa muidu oled!»

Nüüd oli partisanidele selge, et tegemist on relvastatud läbiotsijatega. Oli kuulda, kuidas mitu meest ronisid lakka ja hakkasid trampima põhuvirnas. Hinge kinni pidades jälgis Nigulas Lokotar, kuidas püssitääkidega põhku torgiti.

Peagi aga loobuti sellest. Laudas jäi kõik jälle vaikseks. Partisanid jäid avastamata. Üles ei leitud ka aita viljasalve peidetud

kirjutusmasinat. Mõnda aega takseeriti laos niidumasina kastis leitud raadio kuivelemente. Et neil aga etikette küljes polnud, visati pigikamakad niisama kasti tagasi.

Nüüd oli päris selge, et peab otsima uusi peatuspaiku. Sellised leiti varsti samas külas Eskeli talus ja Aseris Klaasi talus. Eskelite pool elas sellal koos oma ema ja vennaga Beate Veebel. Temast sai partisanide julge abimees. Klaasi talu kuulus Õilme Lutsiku sugulastele Maasikutele. Siingi ümbruses leiti mitmeid tublisid ja usaldusväärseid sõpru. Sellised olid eelkõige vanad Piirakid. Piiraki-onu tõi alatasa teateid olukorra kohta Aseris, sadamas ja mujal. Tema naine kandis hõlma all Klaasi tallu küll toidukraami, küll tubakat ja riideesemeid.

Ka nüüd jäi aga partisanide peamiseks toetuspunktiks Lokotari talu.

Saabus 1944. aasta. Nõukogude väed astusid Eesti pinnale. Nähes ette oma lähenevat lõppu, muutusid fašistid eriti agaraks võitluses vastupanuliikumisega. Hoolikalt peeti silmas Lokotari talu. Selle vapper pererahvas ei sulgenud oma uksi partisanidele ka nüüd.

9. juuni varahommikul tungisid fašistid Lokotari tallu. Kohal olid momendil Aleksander Suits ja Aseri-Kiviõli kandis juba 1943. aasta sügisest tegutsenud teise partisanigrupi komandör Bernhard Kentem. Kodus oli ka Nigulas Lokotar oma perega. Maja piirati sisse. Oli oodata põhjalikku läbiotsimist. Majas olijad astusid ebavõrdsesse lahingusse. Tulevahetuses langesid Nigulas Lokotar ja Bernhard Kentem. Suits sai raskesti haavata. Peagi tungisid fašistid majja. Nüüd jätkus verine arveteõiendamine. Haavatud Suits seoti auto taha ja veeti mööda maad, kuni ta suri. Poolsurnuks pekstud Aino Lokotar visati autokasti. Ta suri teel Kiviõli vangilaagrisse.

9. juuni veretööga Lokotari talus algas suur «puhastustöö» kogu ümbruskonnas. Mitu nädalat kestsid seal kõikjal ülekuulamised, läbiotsimised, areteerimised. Aseris tabati Õilme Lutsik ja koos temaga vahistati kogu Maasiku pere. Toomiku küla juures metsas saadi kätte radist Osvald Andreiman, vangilaagrisse viidi Beate Veebel ja paljud teised.

Kõik need repressioonid aga ei aidanud. Juba mõne kuu pärast oli Eesti vabastatud. Oma tillukese panuse olid andnud selleks ka Viru-Nigula ümbruskonnas tegutsenud patrioodid.